ה"של ראש", כי לפי דעתו צריכים לומר שהקשירה היא לפני ההנחה, כמו שביארנו לעיל. ואם רואים אנו שהקשירה היא לאחר ההנחה — ודאי שרק את ה"של יד" יש לקשור ממש בכל יום, ולא את ה"של ראש".

והראיה השנית: "מעשה באשה אחת שנשאת לחבר והיתה קושרת לו תפילין על ידו" — "ולפי שאין נוח לקשור ביד אחת היתה מסייעת לו" — א"כ ודאי שהקשירה היא לאחר ההנחה, כי אילו היתה לפניה — היה אפשר לו לקשור בעצמו בשתי ידיו. והיות ורואים שהקשירה היא אחרי ההנחה, אין לומר כרבינו אליהו שיש לקשור ממש גם את ה"של ראש" בכל יום, אלא רק ב"של יד" בלבד יש לעשות כן.

בסופו של דבר, מובאת בתוס' (שם), חזרה מן ההכרעה דלעיל, וז"ל: "חוזרני לומר דתפילין של יד נמי לא בעי קשירה בכל יום" (ועי"ש שהביאו ראיות לכך; ועי' בהלכות קטנות להרא"ש, שם, שרבינו שמשון עצמו הוא שחזר בו, עיי"ש. וכתב שם עוד: "והא דקאמר דקושרת לו תפילין בזרועו — היינו מהדקת"). הוי אומר: אין הלכה כלל כרבינו אליהו, לא בתפילין של יד ולא בתפילין של ראש. אין חיוב לקשור את הקשר קשירה־ממש בכל יום. כוונת ההלכה למשה מסיני היא, שיש להניח בכל יום תפילין שיש בהם קשר. וכוונת הכתוב "וקשרתם" היא, שיש להדק את התפילין כשמניחים אותם. כך הוא הן ב"של יד" והן ב"של ראש". זו דעת רוב המפרשים ודעת הפוסקים.

דעתו של רבינו אליהו נדחית איפוא, ואין אנו נוהגים על־פיה. אך הרעיון המסתמל בדעה זו — ודאי שאינו נדחה: תפילין הם אות לקשר שבינינו לבין הקב"ה, הקשר הזה הוא קשר של קיימא ולא יוכל להנתק — ואעפ"כ עלינו לקשרו בכל יום ויום מחדש.

לברור המושג אגר נטר

בבא מציעא ס"ג, א': "אמר רב נחמן: כללא דרביתא, כל אגר נטר ליה אסור". ומפרש רש"י: "שכר המתנה, אי מוזיל גביה משום המתנה, שמקדים לו המעות, והמקח אין לו למוכר עכשיו", עכ"ל. ומשמע מדבריו לכאורה, שכללו של רב נחמן "כל אגר נטר ליה אסור", אינו דן אלא ברבית דרבנן, שהיא דרך מקח. וכן משמע מדברי הראב"ד (הובאו בשיטה מקובצת, ב"מ ס"ג, ב'): "נ"ל דהכי אתא לאשמועינן רב נחמן, דאפילו על שער שבשוק, אי יש לו, שהוא מותר, אם הזכיר לו שכר השימור — אסור, דה"ל כרבית מאוחרת", עכ"ל. והנה, אם כי חולק הראב"ד על רש"י בפרושם של דברי

רב נחמן, מכל מקום הריהו מודה לו בזה, שדברי רב נחמן הללו דנים ברבית דרבנן.

אך לאמתו של דבר, אין לומר שכוונת רש"י והראב"ד היתה לכך, שדברי רב נחמן הללו אמורים ר ק לגבי רבית דרבנן, שהרי דברי רב נחמן ברורים: „כ ל ל א ד ר ב י ת א, כל אגר נטר ליה אסור". הוי אומר: כלל גדול הוא בעיקר־הריבית ולא רק דין פרטי הנוגע לאבק־ריבית. אלא שבאו רש"י והראב"ד ללמדנו שהחידוש שבכלל זה הוא לגבי רבית דרבנן, שאילו לגבי רבית דאורייתא הוא מובן מאליו. אך עצם הכלל — כולל הכל, למן רבית דאורייתא ועד רבית דרבנן.

והם־הם דברי הריטב"א בנדון זה (הובאו דבריו בשטמ"ק שם): „כל אגר נטר לי', פי' לא מבעיא אגר נטר ה ל ו א ה שהרויח לו עליה זמן, אלא א פ י ל ו אזולי במכר משום הרוחת זמן — אסור. והיינו דנקט כ ל", עכ"ל. הוי אומר: הכלל של „כל אגר נטר ליה אסור", אמור ודאי בהלואה ממש, ברבית דאורייתא, אלא שהחידוש הוא ש א פ י ל ו ברבית דרבנן — „אזולי במכר משום הרווחת זמן" — קיים כלל זה.

וכבר הבהיר את הדברים אבא ז"ל, בפתיחתו לפרק איזהו נשך, בה מנה כלל זה בין „כללי רבית ש ל ת ו ר ה" והראה לדעת כי כלל יסודי הוא זה לגבי עיקר־מהותה של הרבית. וזה לשונו: „ומשמע מזה [מדברי רב נחמן דלעיל] שכל מלוה שאין בה המתנה, אי אפשר שיחול בה אסור הרבית. לדוגמא: המלוה ממון לחברו על־מנת שיוכל לחזור ולתבעו ממנו כל זמן שירצה, והלוה קצץ לו רבית בשכר הלואה זו — הרי המתנה א י ן כאן, כי הנה המלוה אינו חייב להמתין לו כלום, ואפילו אם יחזור ויתבענו מיד, באותה שעה של הלואה, הלוה צריך להחזיר לו לפי התחייבותו את הקרן ולהוסיף לו על־פי זו עצמה את הרבית. וכלום אין בדבר זה כל איסור רבית? — ודאי שהדבר אינו כן. שהרי התורה אמרה: „את כספך לא תתן לו בנשך" ולא חלקה כלל בין הנותן את כספו עד שעת תביעה — — ובין הנותן את כספו על־מנת שיוכל גם לתבעו מיד ולגבות קרן ורבית — — ומה שאמר רב נחמן בכללה של רבית כי שכר־המתנה היא, לא היתה כוונתו ללמדנו בכך שאם היתה שכר ההלואה עצמה, ולא שכר־המתנה בלבד, שהיא מותרת, — שזו ו ד א י אסורה היא — — אלא שהוא בא להוסיף שגם במקום שאין הרבית באה בשכר עיקר־ההלואה, אלא בשכר ה מ ת נ ת ה — כגון שהיה המלוה מתרצה להלוות ממון ללוה לשעה אחת בחנם, ועכשו שהוא מלוהו לשלשים יום הוא רוצה לקבל שכר — גם רבית זו אסורה, מפני שהמתנת־המלוה כמלוה עצמה היא. וזהו

שאמר רב נחמן: כל אגר נטר ליה אסור, אע"פ שאין זה "אגר מלוה" אלא "אגר נטר" — אסור" (דברי־תלמוד, חלק א', עמ' ע"ח).

לפי זה נראה לכאורה, כי עיקר־הרבית שכר־הלואה היא — ולא "אגר נטר" שהוא שכר־המתנה — וכללו של רב נחמן בא להוסיף ולומר כי גם רבית שבאה כ"אגר נטר" ולא כשכר עצם־ההלואה, גם היא אסורה. אכן, מלשונו של ר"ב נחמן: "כללא דרבית, כל אגר נטר ליה אסור", משמע כי זהו כלל גדול לגבי עיקר־מהותה של הרבית, ולא איזו תוספת שנתוספה על העיקר. ואכן, זוהי מסקנתו של אבא ז"ל בהמשך דבריו, וזה לשונו:

"ואמנם לאמתו של דבר — זו וזו אחת היא, ואין כאן שני מיני שכר: שכר־הלואה ושכר־המתנה. כי מהותה של כל הלואה אינה אלא המתנה: המלוה עוזב את שלו ביד לוה וממתין, בינתים יכול הלוה לעשות בשל־מלוה כאדם העושה בתוך שלו — — ואע"פ שהמלוה בא ותובעו מיד שיחזירנה לו — מכלל המתנת רגע אחד הן לא יצא. וכשהוא בא לקבל רבית, הריהו מקבל שכר־המתנתו. ולפיכך הוא כלל קבוע בכל רבית שהיא, שקוראין לה: אגר נטר" (דברי־תלמוד, שם).

ובכן: "אגר נטר" — שכר־המתנה — הוא הגדרת מהותה של "כל רבית שהיא", שהרי כל רבית שכר־הלואה היא ו"מהותה של כל הלואה אינה אלא המתנה". ואף הלואה הניתנת להתבע מיד, לא יצאה מכלל המתנה, שהרי "המתנת רגע אחד" יש בה על־כל־פנים, וא"כ אף הרבית המשתלמת עבורה — "אגר נטר" היא ואסורה.

כללו של רב נחמן מגדיר אפוא את הרבית בכללה. אלא שמתוך הגדרה כוללת זו, ניתן להסיק מסקנה ביחס לפרט מסוים. דהיינו, לגבי רבית כזו — שהוזכרה בדברי אבא ז"ל דלעיל — שלא באה בשכר עיקר־ההלואה אלא בשכר המתנתה, שהמלוה היה מתרצה להלוות בלא רבית לשעה אחת, ורק משום שהוא מלוהו לזמן ארוך — רוצה הוא ברבית. ויש להסיק שאף רבית זו אסורה, מתוך הכלל הגדול האומר כי כל רבית אינה אלא שכר־המתנה — ואם כן אין בין רבית זו לרבית הרגילה ולא כלום.

ובהמשך דבריו, מביא אבא ז"ל ראיה לכך, שכללו של רב נחמן לא בא להוציא מלוה הניתנת להתבע מיד מכלל איסור רבית. וזה לשונו:

"ראיה לדבר, שאף במלוה הנתנת להתבע מיד דין רבית של תורה נוהג, יש לך להביא ממשנתנו (ב"מ ס', ב'), ששנוי בה ברישא דין רבית הבאה דרך מלוה, שאסורה מן התורה, ובסיפא — דין רבית הבאה דרך

מקח, שאסורה מדרבנן. והדבר ברור שענין הרבית השנוי בסיפא אין בו אסור מן התורה ר ק משום זה שהוא בא דרך מקח, שאלו היה אותו ענין עצמו — בלי שום שנוי — בא בדרך מלוה, היה אסור מן התורה. וענין הסיפא הרי כך הוא: הלוקח נתן למוכר דמי כור חטין, וביד המוכר לתת לו את החטין מ י ד (כן מבואר בד' הראשונים ז"ל, והובא להלכה בחדושי ר' עקיבא איגר ליו"ד קע"ג ש"ך ס"ק כ"ד) ועל הלוקח לקבלם, באופן שלא תהא לו שום המתנה למעותיו, ומכל מקום, אם אינו נותן לו מיד, אלא ממתין עד שיוקרו חטין — הרי זו רבית גמורה, שאילו היתה בדרך מלוה, ולא בדרך מקח, היתה אסורה מן התורה*. ולפי דרכך למדת, שהמלוה ממון לחברו וביד הלוה להחזיר לו ממונו מ י ד בלי תשלום רבית, אלא שאם ימתין ישלם רבית, הרי זה אסור מן התורה, שאף תנאי זה קציצה גמורה היא: אם ימתין יתן ואם לא ימתין לא יתן — ורבית קצוצה אסורה מן התורה. ומעתה צא ולמד קל וחומר: ומה אם ביד הלוה לפרוע מ י ד וביד המלוה א י ן רשות לתבעו מיד — הרי זו רבית קצוצה; זו ש א י ן ביד הלוה לפרוע מיד (כלו': בלי תשלום רבית) וביד המלוה לתבעו מ י ד — אינו דין שרבית קצוצה היא ואסורה! ולא זו בלבד כשאינו תובעו אלא לימים, כי אף כשתובעו מ י ד לאחר הלואה, רבית גמורה היא, שכר המתנה היא, כמבואר לעיל שמכלל המתנת רגע אחד הן לא יצא" (דברי־תלמוד, חלק א', עמ' ע"ח־ע"ט)**.

במבט ראשון, נראים הדברים הללו תמוהים ביותר: וכי מה קל וחומר יש כאן? אדרבה: אם יכול הלוה לפרוע מעותיו מיד בלא רבית ורק אם ישיב לאחר עבור זמן יצטרך לשלם רבית — הרי יש כאן ממש שכר־המתנה; ואילו באופן הנדון, כשאפילו אם יפרע הלוה מעותיו מיד יצטרך

* ועכשו שהיא בדרך מקח — הריהי אסורה מדרבנן: לשיטת רש"י — דוקא אם אמר לו: „הרי חטיך עשויות אצלי בשלשים והרי לך אצלי בהן יין" ויין אין לו; ולשיטת התוס' — גם אם הוא מוכן ליתן לו עכשו חטין, הרי זה אסור, מכיון שהמדובר כאן, שהמוכר היה חייב ללוקח דינר זהב מקודם, ופסק לו חטין בחובו (עי' רש"י, ב"מ, ס', ב', ד"ה אמר, ס"ג, א', ד"ה ומאי; תוס', ס"ב, ב', ד"ה לקח). אבל לכל הדעות, אם לא הוקרו חטין — יכול הוא לתיתם לו מיד; ואם הוקרו חטין — יש אופן שאסור לו ליתן אותם או את שוים, ואילו היה זה דין מלוה — היה אסור מן התורה.

** ובמלואים לפרושו לפ' איזהו נשך (דברי־תלמוד, ח"א, עמ' פ"ד) חוזר אבא ז"ל בקיצור על דיוקו זה בדברי המשנה — ומוסיף: „ולמדתי לדייק כן מסיפא לרישא, מתוך דברי הגר"א ז"ל, אשר הוציא מדיוק זה עצמו ענין הלכה אחרת. ע' בהגהותיו לגמ' בדף ס', ב'".

לשלם רבית — מנין לנו שגם זה בכלל שכר־המתנה, בכלל „אגר נטר"? — ואם גם הסברא נותנת כן, „שמכלל המתנת רגע אחד הן לא יצא" — אבל מה ראיה לזה מן הדין שבמשנה ומה קל וחומר ממנו לנדון זה?

אך יש לשים לב לנקודה אחת שהוטעמה ע"י אבא ז"ל בדבריו דלעיל לגבי דינה של המשנה, שביד המוכר לתת את החטים מיד „ו ע ל ה ל ו ק ח ל ק ב ל ם". הוי אומר: מדובר כאן גם על אפשרות כזו, שהמוכר רוצה לתת מיד את החטים — ואילו הלוקח אינו רוצה בכך, ואעפ"כ חייב הוא לקבלם מיד, ולא יהא רשאי לתבעם לאחר זמן, אם המוכר מוכן מצדו לתתם לו מיד. מדובר כאן אפוא גם במצב־דברים כזה, שההמתנה אינה לטובתו של מי שחייב לתת, אלא לטובתו של מי שיקבל. ומצב־דברים זה עצמו, אם יהיה בדרך־הלואה (ולא בדרך־מקח), הן תוספת־התשלום שתנתן לאחר ההמתנה — תהיה קרויה „רבית", אע"פ שאין לומר עליה שהיא באה בשכר־ההמתנה, שהרי בנדון דידן אין בהמתנה זו משום טובה ללווה, ובודאי שאין תוספת־התשלום מצדו מכוונת עבור המתנה זו. ומדוע בכל זאת נחשבת תוספת־תשלום זו לרבית — בה בשעה ש„כללא דרביתא" הוא שתהא „אגר נטר"? — הוי אומר, משום ש ע צ ם ההלואה, גם ב ל א המתנת זמן ממושך — המתנה היא, שהרי „המתנת רגע אחד" יש בה ודאי, וכיון שתוספת־התשלום היא עכ"פ בשכר־ ה ה ל ו א ה — הריהי ממילא בשכר־ ה מ ת נ ה, כי כל הלואה המתנה היא. ולאחר שהגענו למסקנה זו, שכל הלואה יש בה משום המתנה, ואפילו אם היא משתלמת מיד — הרי אדרבא: רבית כזו הניתנת להתבע אפילו מיד — קל וחומר שהיא רבית קצוצה, ובודאי שהיא אסורה מן התורה.

אבל אין אבא ז"ל מסתפק בראיה זו — והריהו מוסיף: „ופרטו של דבר עוד יתבאר לקמן, ס"ט, ב', בע"ה" (דברי־תלמוד, ח"א, עמ' ע"ט). ולהלן במלואים (שם, שם, עמ' פ"ד), לאחר שהוא חוזר בקיצור על ראיתו דלעיל, הוא מוסיף בזה הלשון: „אולם עיקר ראיה לדיננו נ"ל מסוגית הגמ' להלן (ס"ט, ב'), ושם יבואר בע"ה". — אך לא הספיק אבא ז"ל לגלות לנו את „עיקר־הראיה" אשר הראה את מקומה. ואפשר שכיוון לדברים דלקמן:

„אמר רבא: שרי ליה לאינש למימר ליה לחבריה: הילך ד' זוזי ואוזפיה לפלניא זוזי. לא אסרה תורה אלא רבית הבאה מלוה למלוה.

ואמר רבא: שרי ליה לאינש למימר ליה לחבריה: שקיל לך ארבעה זוזי ואימא ליה לפלניא לאוזפן זוזי. מאי טעמא, שכר אמירה קא שקיל. כי הא דרבא מר בריה דרב פפא הוה קא שקל אוגנא דקירא מקיראי וא"ל

לאבוה: אוזפינהו זוזי, אמרו ליה רבנן לרב פפא: אכיל בריה דמר רביתא. אמר להו: כל כי האי רביתא ניכול, לא אסרה תורה אלא רבית הבאה מלוה למלוה, הכא שכר אמירה קא שקיל — ושרי" (בבא מציעא ס"ט, ב').

הנדון בדברי רבא הראשונים הוא, שהמלוה מקבל את ד' הזוזים, קודם שנתן את ההלואה. ואילו קיבל זאת מאת ה ל ו ה — היה בזה איסור רבית, אע"פ שקיבל קודם להלואתו, וכמובן — קודם להמתנתו. והסברא נותנת שהתשלום של ד' הזוזים בא כאן בשכר ע צ ם - ה ה ל ו א ה (ולא בשכר ההמתנה הממושכת) — שהרי אפילו אם יפרע הלוה מ י ד את חובו, יהא נמצא שהוסיף על חובו, שהרי כבר שילם לו מקודם את התשלום הנוסף — ואעפ"כ יש כאן איסור רבית.

והנדון בדברי רבא השניים — וכן בעובדא דבריה דרב פפא — הוא שלא המלוה מקבל מאת הלוה את התשלום הנוסף על הקרן, אלא מישהו אחר, בעבור שימליץ בפני המלוה להלוות מעות ללווה. ובכן, הלווה משלם את התשלום הנוסף — ק ו ד ם ההלואה. ואילו שילם באופן זה עצמו ל מ ל ו ה — היה בזה איסור רבית. וכאמור, תשלום הניתן קודם להלואה, מסתבר שהוא בשכר ע צ ם - ההלואה — ואעפ"כ הרי זו רבית.

אכן, בשני הנדונים הללו, הרי אפילו אילו ניתנו התשלומים מן הלווה למלוה וכשכר־הלואה — היתה זו רבית מ ו ק ד מ ת, שאינה אסורה אלא מדרבנן (עי' ב"מ, ע"ה, ב'; שם, ס"ב, ב'; רמב"ם, הל' מלוה ולוה, פ"ה, הי"א). אבל הרי הכלל של „אגר נטר" כולל גם רבית דרבנן, כפי שנתבאר כבר בראש דברינו. ואילו לא היה כאן „אגר נטר" — לא היתה כאן רבית, ואף לא מדרבנן. והרי כללו של רב נחמן, שרבית „אגר נטר" היא, הובא בתלמוד כדבר מוסכם ומוחלט, ללא חולק. ודוחק לומר שדוקא רבא תלמידו ורב פפא תלמיד־רבא יחלקו על כלל זה* ואפושי פלוגתא לא מפשינן. אלא ודאי יש לומר שגם רבא ורב פפא, שנראה מדבריהם שכל תשלום נוסף הבא בשכר עצם־ההלואה הריהו רבית — לא נחלקו על כללו של רב נחמן שרבית „אגר נטר" היא. שכן, שכר הבא עבור עצם ההלואה — „אגר נטר" שמו, שכר־המתנה הוא. שהרי כל הלואה המתנה היא, כמבואר.

והשתא דאתינן להכי, נוכל ללמוד מעצם איסורה של „רבית מוקדמת" המובא במשנה (ב"מ, ע"ה, ב'), אע"פ שהרבית הזו, מסתבר שהיא עבור עצם ההלואה, כדלעיל. ובודאי אין כללו של רב נחמן בא לחלוק על המשנה. אלא ודאי, כל שכר־הלואה — „אגר נטר" הוא.

* ועי' ב"מ ס"ה, ב', שמפורש שם שגם רבה ורב יוסף נקטו בכללו של רב נחמן, ונראה משם שאף רבא סובר כן, עיי"ש.